

„Könnyekből – köztudott – még sosem született jó irodalom”

Az 1956-os forradalom a nyugati magyar irodalomban

Miért nem írta meg valaki az úgynevezett nyugati magyar írók közül az 1956-os forradalmat? Pontosítanám a kérdést, amely valójában nem az enyém, hanem a „nyugatiakkal” szemben elvárásokat előszeretettel megfogalmazó irodalomkritikusoké:¹ miért nem írt valaki „nagyregényt” az 56-os forradalomról, akár már akkor is (sőt leginkább akkor), amikor itthon nem lehetett, vagyis a hatvanas-hetvenes években. Vagy, ha írt, mert előre kell bocsátanom, 2012 óta létezik egy 441 oldalas regény, amelyet úgynevezett nyugati magyar író írt, miért olyan későn, és miért nem vettük észre? Hiszen hiába kezdené sorolni bárki, hogy van novella,² vers, forgatókönyv,³ amelynek a forradalom a tárgya, és nyugati (sőt 56-os emigránsként meghatározható) szerző

¹ A „nyugatiakkal” szemben két markáns elvárás szokott megfogalmazódni: az egyik „feladatuk” ezek alapján a haza elhagyásának mint élethelyzetnek a szöveggé alakítása, a másik pedig az 56-os forradalom nagyregénybe emelése lenne. Ahogy Hites Sándor megállapította, ennek a két hiánynak a konstataálásával általában az egész korpuszt nyilvánítják esztétikailag csekély értékűvé: „Annak a meglátásnak a háttérében viszont, miszerint az emigrációban kevés olyan szépirodalmi mű született, amely »irodalmi léptékkal is mérhető« (Görömbei 1993, 760.), a kiszakadás lélethelyzetének leképezésére és 1956 nagyepikai feldolgozására irányuló, kizárólagosító elvárás is rejtett” HITES Sándor, *A száműzetés prózairodalmáról: 1975: A hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciája a nyugati magyar irodalomról = A magyar irodalom történetei 1920-tól napjainkig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 712. A hivatkozott írás: GÖRÖMBEI András, *A nyugati magyar irodalom szerepe, helye az egyetemes magyar kultúrában = Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, szerk. BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Bp. – Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., 1993, II, 756–762.

² Ennek ellenére egy olyan írásban, amelynek címe *Megjelent-e a forradalom a magyar novellairodalomban 1990 előtt?*, a szerző kizárólag *magyarországiakat* emleget (Déry Tibort, Császár Istvánt, Hajnóczy Pétert), a konklúzióban pedig már „Magyarországon legalísan megjelent novellákról” beszél. Azt ugyan értem, hogy Magyarországon más irodalmi intézményrendszerben jelenhettek meg ebben az időszakban a novellák, mint Nyugaton, mégsem világos a számomra, mi indokolja ezt a különbségtételt (különösen úgy, hogy a cím mást ígér): „Ha eltekintünk is a novella fogalmának poétikai árnyalataitól, legalább a magyarországi és a nyugati demokráciákban kiadott szövegek különválasztását teszi szükségessé a hazai cenzúra és a nyugati cenzúrázatlanság” VARGA László, *Megjelent-e a forradalom a magyar novellairodalomban 1990 előtt?* = *Irodalom a forradalomban: Emlékezés az MTA Irodalomtudományi Intézetében*, 2006. október 5., szerk. ANGYALOSI Gergely, Bp., Universitas, 2008, 172.

³ Ferdinandy György írt egy forgatókönyvet az 1956-os forradalomról, amelyből film, tudomásom szerint, nem készült: FERDINANDY György, *Ősszel a tearózsa...: Forgatókönyv*, Alföld, 47(1996), 10. sz., 19–37.

műve, leginkább legyintés lenne a reakció, ugyanis hagyományosan csak azt szoktuk elfogadni „megírásnak”, ha valamilyen nagyműfaj jön létre, ahogy például Jókai Mór emelte regénybe a 48–49-es eseményeket *A kőszívű ember fiaiban*.⁴ (Nem véletlenül betonozódott be ez a regény a kötelező olvasmányok listájába, sokkal inkább a történelmi tudat formálására irányuló, mintsem esztétikai indokokkal.) A már emlegetett regényről, amely 2012-ben jelent meg a Nap Kiadónál, szerzője a „Magyar Műhelyes” Papp Tibor, a címe pedig *Innen el*, legyintéssel felérően szolid recepciót találtam csak⁵ – igaz, ennek a hiánynak az oka összetett lehet, vissza is térek még rá.

Hasonló elvárást vagy ha erősebb kifejezést szeretnék használni, vádat, mintha visszhangozni hallanék, korszakról korszakra, konferenciáról konferenciára haladva: voltam már olyan konferencián, ahol az volt a központi kérdés, miért nem született meg a rendszerváltozás magyar nagyregénye, olyanon meg többször is az utóbbi években, ahol azt járta körül az előadók egy része, hogy az első világháború magyar regényét a korszak megelői miért *nem* írták meg. Az első esetben egyedül maradtam, amikor megpróbáltam felvetni, hogy talán érdemes lenni nem elszigetelten nézni rendszerváltás és irodalom viszonyát, hanem legalább közép-európai kontextusban:⁶ hiszen már a magyar nyelvű irodalom maga is lehetőséget ad erre, lévén egészen más rendszerváltozás-élménye van annak, aki nem magyar nyelvű művekkel kezdhet

⁴ A forradalom 50. évfordulójára rendezett konferencián Szócs Géza tartott, amennyire a szöveges változathoz meg tudom ítélni, szenvedélyes és némileg vádló hangú előadást arról, miért és mennyire nincs 56-os nagyregényünk. Bár ő maga is leszögezte, nehezen lehetne elvárni egy 20–21. századi *Egri csillagokat* vagy *A kőszívű ember fiait*, érvelése mégis arra fut ki, hogy valami hasonlónak kellett volna megszületni: „Miért, van-e 56-ról eposzuk? Monumentális tablónk? Nagyszabású freskónk – kérdezhetnők – vagy akár egyetlen megrázó drámai jelenetünk? Na jó, ha nem is egy Feszty-körképünk, az különben is anakronisztikus műfaj, de egy csataábrázolás? Egy tájkép csata után? Legalább egy akvarell, vagy egy tusrajz... egy portré? Helyben vagyunk, hiszen éppen portrék után nyomozunk. Egyelőre még felkelők, lázadók, forradalmárok, szabadságharcosok alakjainak irodalmi lenyomatainál tartunk. Mintegy harminc '56-tal (vagy '56-tal is) foglalkozó (regényes, illetve drámai) szépirodalmi mű elolvasása és újraolvasása után, a részletes elemzéstől itt eltekintve, ilyen értelemben tehát tudománytalanul is, meg merem kockáztatni az állítást, hogy '56 őszének sem emlékezetes tablójával, sem emlékezetes irodalmi hőseivel, sem egyetlen hősével nem találkoztam valamely magyar szerző nagyepikai vagy drámai alkotásában. Sem az *Egri csillagok*, sem *A kőszívű ember fiait* láttató ereje, narratív sodrása nem tört át és nem talált magának új hordozó formákat legújabb irodalmunkban – amit természetesen nem úgy kell érteni, mintha e két regény szemléletét vagy eszköztárát akarnók 20-21. századi regényektől számon kérni” Szócs Géza, *Történelmi figurák mint irodalmi hősök – fél évszázad magyar regényeiben (főleg), meg néhány drámájában = Irodalom a forradalomban*, i. m., 166.

⁵ A kötetéről Rónay László írt a Kortárs 2013/6-os számában, Baranyi Gergely pedig *Egy menekülés idősíkjai* címmel a kulter.hu-n (<http://kulter.hu/2013/11/egy-menekules-idosikjai/>), az Élet és Irodalom 2014. július 11-i számában az 1934-ben született, Párizsban élő Márton László Ex librisében pedig ez volt az egyik kiválasztott regény a négyből.

⁶ Lásd: SZILÁGYI Zsófia, *Rendszerváltás Abszurdisztában: Grendel Lajos és Talamon Alfonz = A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban: A Magyar Írószövetség szervezésében 2009. március 6-án rendezett tanácskozási előadásai*, Bp., Magyar Írószövetség Arany János Alapítványa – Kortárs Könyvkiadó, 2013, 175–181.

párbeszédet, aki a fordulatot nem Budapesten, hanem Kolozsváron vagy Pozsonyban élte át. Az első világháború kapcsán pedig Szegedy-Maszák Mihály vetette fel, hogy az európai összevetés leginkább a *hiányra* irányítja rá a figyelmünket: „Feltűnő, mennyire hiányoznak a művészileg jelentős magyar regények az első világháborúról.”⁷

Ez az európai vagy közép-európai kontextus azért is lehet fontos, mert a magyar irodalom 1956-hoz való viszonya kapcsán érdemes lenne többféle régióról gondolkodnunk, akár azt is mondhatnám, hogy itt mintha a határon túli irodalom jelentené a magyarországi irodalom „kontextusát”.⁸ És még egy fontos kategóriát át lehet venni akár a rendszerváltással, akár az első világháborúval foglalkozó elemzésekből: az *élményt*, az *átélést*, hiszen mintha csak azt tekintenénk „megírásnak”, ha valaki a személyes tapasztalatára építi rá a regényét.⁹ Ha most közelebb megyünk a „nyugatiakhoz” és az ő állítólagos mulasztásukhoz, gyorsan megállapíthatjuk, hogy az átéléssel az ő esetükben nincs baj, sőt éppen azért fogalmazódott meg velük szemben a *megírás* elvárásaként, mert 56-os emigránsokként mindannyian személyes tapasztalattal is rendelkeznek a forradalomról, sőt írói identitásuk alapját az jelenti, hogy 1956-ban hagyták el Magyarországot. És nemcsak az identitásukat adta meg az 56-os forradalom, de az irántuk való érdeklődés is nagyrészt az 1956 iránti kíváncsiságnak volt köszönhető, ahogy Hites Sándor megállapította:

Míg 1990 előtt az emigráció irodalma idehaza részben azért tarthatott számot (informális) érdeklődésre, mert a politikai ellenbeszéd formáihoz sorolták, addig a rendszerváltás után ez a politikai pikantéria igen rövid életűnek bizonyult, s az érdeklődés akkor is inkább arra irányult, hogy a Nyugaton élő magyaroknak, főként a történészeknek, milyen mondani-valójuk volt a második világháborúról vagy 1956-ról.¹⁰

⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A lövészárók irodalma = Uó, Jelen a múltban, múlt a jelenben*, Pozsony, Kalligram, 2016, 131.

⁸ Sőt, az olyan könyvekről sem lenne szabad megfeledkeznünk, amelyek nem magyar nyelven íródtak 56-ról és következményeiről: ilyen például Zsuzsa Bánknak, az 1956-ban Magyarországon elmenekült szülők 1965-ben, Frankfurtban született gyermekének 2002-ben *Der Schwimmer* címmel megjelent regénye (magyarul: *Az úszó*, Bp., Kossuth, 2003, Szalay Mátyás fordítása).

⁹ Érdekes és számomra meglepő ebből a szempontból Szócs Géza felsorolása. Egyfelől ugyanis, amikor 1956-ban már Magyarországtól távol élő írókat sorol fel, azt állapítja meg, hogy ők nem írhatták meg a forradalmat, hiszen „nem voltak benne”, másfelől viszont olyanokat, akik „benne voltak”, és közvetlenül ezután Nyugatra távoztak, egyáltalán nem említi meg: „Szerzőkre lebontva talán arra kíváncsi, sajnálkozását sőt elégedetlenségét alig palástolva, a magyar olvasóközönség, hogy »1956 regényét« (vagy drámáját) miért nem írta meg Illyés Gyula, Németh László, Füst Milán, Kassák Lajos, Tamási Áron, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Tersánszky Józsi Jenő, netán Szentkuthy Miklós, Hamvas Béla, Örkény István vagy később Esterházy Péter vagy néhány egyéb Péter. (Mert arra a kérdésre, hogy Mára Sándor, Wass Albert, Zilahy Lajos, Szabó Zoltán vagy Cs. Szabó László miért nem, ott a kézen fekvő, leegyszerűsítő válasz: hát mert »nem voltak benne«. Nem csak a forradalomban, az országban sem. Igaz, pl. a végül Nyugatra menekült Háy Gyula ott volt, de őtöle aztán igazán nem várt senki remekműveket. Faludy meg elsősorban nem regényíró volt, drámaíró sem” Szócs, *i. m.*, 162.

¹⁰ HITES, *i. m.*, 712.

Az írók feladata azonban, legyenek szemtanúi egy adott történelmi eseménynek, vagy szerezzék ismereteiket történelmi szakmunkákból, aligha lehet valamiféle eseménykrónika átadása. Amikor Ferdinandy György, aki 1957-től különböző helyszíneken (Franciaországban, Spanyolországban, Puerto Ricóban, majd Miami-ban) élő magyar íróként, elolvasta Karinthy Ferenc 1982-ben megjelent *Budapesti ősz* című regényét, egyik kifogásként azt fogalmazta meg, hogy az események rekonstruálásának nincs értelme, hiszen erősen megkésett:

1956-ról annak idején sokat vitatkoztak szerte a világban. Nemcsak a résztvevők és a szemtanúk: publicisták, művészek, politikusok. Nagyjából másfél évig – Nagy Imre 1958 júniusában bekövetkezett erőszakos haláláig – tartott az eseményeknek ez a lázas utóélete.

Utána azonban a történészek vették át a szót. A nyugati olvasó előtt régen ismertek 1956 jelentősége és tanulságai. [...]

Ma már úgyszólván valamennyi részletét feldolgozta a nyugati történetírás. A forradalom önállósult, az emberiség közkinccse lett. Még résztvevői, szemtanúi sem adhattak hozzá igazán semmi lényegeset.¹¹

Szeretném felhívni a figyelmet egy fordulatra: Ferdinandy azt jegyezte meg, hogy a „nyugati olvasó előtt” már régen ismert a forradalom jelentősége és lefolyása. Hogy ez miért fontos? Azért, mert arról szó sincs, hogy 1958-tól a *magyarországi* olvasók is tisztában lettek volna a forradalom eseménykrónikájával: „Amennyiben ötvenhat alapító mítosz az esemény tagadására alapozott Kádár-rendszer számára, annyiban még az esemény pusztá felidézése is kerülendő volt. Ezért is beszéltek róla ilyenformán: »a sajnálatos októberi események«.”¹² De a „nyugati írók” valójában milyen olvasóközönséghez kívántak fordulni? Annyi biztos, nem arra készültek harminc éven át, hogy az asztalfióknak írjanak,¹³ remélve, hogy műveik egyszer majd, valamiképpen, a magyar olvasók elé kerülhetnek: ők az erős iróniával emlegethető, kis közösséget alkotó, de mégis létező *nyugati* olvasóknak írtak, vagyis 1956-ról is nekik írtak, ha írtak, 1989 előtt mindenképp. (Ferdinandy egyszer azt jegyezte meg, nem kis keserűséggel: „Ott tartunk, hogy egy új olvasó féltucat új írónál fontosabb.”¹⁴)

¹¹ FERDINANDY György, *Hol van az a nyár?! = Uő, Távlattan*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1994, 262.

¹² GYÁNI Gábor, *Ötvenhat egyéni és kollektív emlékezete = Uő, A történelem mint emlék(mű)*, Pozsony, Kalligram, 2016, 233.

¹³ Ahogy Magyarországon sem születtek olyan regények 56-ról, amelyek az asztalfiókban várták volna a rendszerváltást: „Természetesen még hipotéziseink sem lehetnek arról, hogy hány magyar prózaíró ragadott volna tollat a forradalom ábrázolásának ambíciójával, ha az országnak sikerül kivívnia a semlegességet és megvalósítani a demokratikus berendezkedést. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy senki sem írt »ötvenhatos« regényt az íróasztalfióknak; legalábbis tudomásom szerint egyetlen ilyen kézirat sem került elő a rendszerváltás után” ANGYALOSI Gergely, *Az „ellenforradalom” képei: Az 1956-os események rendszerhű ábrázolásairól = Irodalom a forradalomban*, i. m., 21–22.

¹⁴ FERDINANDY György, *Ecrasez l'infâme! = Uő, Szomorú szigetek*, Bp., Pesti Szalon, 1992, 85. V. m. ö. a következőkkel: „Egyedül olvasói számát tekintve, tehát a kiadványok példányszáma, és ebből eredően hatása alapján elmaradott, szegény rokon a nyugati magyar irodalom. »Ezt az irodalmat kizárólag az idegenbe települt magyar olvasók közönye fojthatja meg« – állapította meg Cs. Szabó László. A veszély – ma is fennáll. A szégyen is: a milliós nyugati magyarság nem tud írói számára ezer rendszeres olvasót

Ugyanakkor épp az emigrációban élő olvasók és az írók közösségének különös azonosága járult hozzá ahhoz, hogy az 56-ról műveket létrehozó alkotók nem a kimondást, a tanúságtételt érezték a legfontosabbnak, hanem azt, hogy ennek a *formáját* (műfaját, nyelvi formáját, elbeszélésmódját stb.) megtalálják. Hiszen az emlékeit – akár egy kérdező ösztönzésére, akár a legegyszerűbb, egyes szám első személyű, visszatekintő, kronologikus történetmondást választva – mondta, írta boldog-boldogtalan. Ferdinandy megállapítása szerint ugyanis: „Minden talajtalanság, tehát minden emigráció a diletantizmus, főként pedig a grafománia – a szófosás – melegágya.”¹⁵

De hiába következne egyenesen a szemtanúhelyzetből a forradalom megírása, legalábbis az elvárást elsősorban magyarországi pozícióból megfogalmazók szerint. Ferdinandy szerint éppen a megírás alapfeltételének gondolt *átélés* jelenti a legnagyobb akadályt:

Sokáig azt hittem, 1956 megírásához nem hiányzik csak a távlat. Ez ma, huszonöt év után már aligha igaz. *A feladat nagysága* bénítana meg? Egyre gyakrabban gondolok arra, hogy aki megélte, nem fogja megírni ezeket a napokat. Minden év októberében újra és újra meghallgatom a magyarországi rádiók 1956-os adásait. Bezárkózom, ülök a lemezjátszó korongja előtt, és folyik a szememből a könny. Ezt írjam meg? Könnyekből – köztudott – még sosem született jó irodalom.¹⁶

Ugyanakkor a legkevésbé sem egyszerű eldönteni, ha a társadalomtörténeti elbeszéléseket, a forradalomról született *nem irodalmi* narratívákat nézzük, hogy az 56-os emigránsok, akár íróként definiálják önmagukat, akár nem, „autentikus emlékezőnek” számítnak-e egyáltalán. Ahogy Gyáni Gábor számba veszi, a leginkább autentikusak a forradalom halálos áldozatai lennének, akik viszont, természetesen, emlékezőként nem jöhetnek szóba – egyáltalán nem evidens azonban, hogy az országot elhagyók áldozatként fogadtnak-e el:

S vajon az is áldozat (még), aki 1956 végén vagy 1957 elején disszidensként Nyugatra távozott? A migráns (a disszidens), saját külön szerencséjére nem élte át a kádári megtorlást, nem tapasztalta meg saját bőrén a tartós kádári konszolidációt (a kollaborálást!). Az ötvenhatos disszidens is ugyanolyan joggal emlékezhet vajon ötvenhatra, mint itthon maradt és a forradalomban viselt tetteiért később üldözésben részesült társa? Hadd jegyezzem meg ennek kapcsán, hogy az „ötvenhatosok” fogalmi meghatározása, legalábbis némelyik társadalomtörténeti elbeszélésben, rájuk egyáltalán nem vonatkozik.¹⁷

biztosítani” FERDINANDY György, *Szellemi törzsünk: a nyugati magyar irodalom = Uő, Szomorú szigetek*, i. m., 90.

¹⁵ FERDINANDY György, *Ecrasez l'infâme!*, i. m., 84.

¹⁶ FERDINANDY György, *Tizenhét trópusi töredék = Uő, Furcsa, idegen szerelem*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 277. Kiemelés tőlem. Sz. Zs.

¹⁷ GYÁNI, i. m., 237–238. Hogy mennyire érzékeny kérdésről van szó, azt jól mutatja az éppen ekörül a passzus körül kibontakozott vita Karátson Endre és Gyáni Gábor között, lásd a Kalligram folyóirat 2017/1-es számában.

Úgy látom tehát, ennek az irodalmiságnak a képviselői a megírás nehézségeivel, a forma megtalálásával küzdöttek, és nem kívántak a történettudomány vagy az oral history felől közelíteni 56-hoz. András Sándor, aki alkotói pályája nagy részét az Egyesült Államokban élte le, hiába írt meg egy olyan verset, az *Az ASAK beadványa az ENSZ-hez* címűt, amelyről Kukorelly Endre azt írta, antológiadarab,¹⁸ ez mégsem lett az 56-os ünnepek sokat idézett szövege. Azt hiszem, nem véletlenül, hiszen nem egy közönség nevében szólal meg a vers beszélője, ahogy, például, Márai Sándor igen sokszor elhangzó, *Mennyből az angyal* című versében, amelyben a nép, „szegény nép”, „népek Krisztusa, Magyarország” fordulatok egyaránt előfordulnak. Nem vagyok arról meggyőződve, persze, hogy szerencsés lenne, ha a „nyugatiak” egyes műveikkel bekerülnének az 56 körül kialakuló, például a kötelező iskolai ünnepek által kialakított rítuskészletbe, amelyben ott van Márai verse mellett az *Egy mondat a zsarnokságról* csakúgy, mint a fekete bőrdzsekik, a hulló falevelek és a papírtankok (utóbbiak megfigyelésért a mostanra tizenkét 56-os iskolai ünnepséget végignéző fiainak tartozom köszönettel). Arról nem is szólva, hogy milyen zavarba ejtő ismétlődések tarkítják az effajta ünnepeket csakúgy, mint az emlékezők által megformált történeteket is. Szilágyi Miklós, aki a társadalomtörténet iránt is érzékeny néprajztudósként vizsgálta meg a népi emlékezéseket 1848-ra, 1919-re, illetve 1956-ra, azt állapította meg, hogy a történelem ismétlődéséből az emlékezések azonos sémája következett:

És a történelem legfélelmetesebb önisméltése: e szabadságküzdelmek vérbefojtása után az elrettentő célú büntetés, a példát statuáló megtorlás, mely – a magát győztesnek deklaráló hatalom szándékával ellentétesen – a mártíromság glóriájával jelölte meg a forradalmi eseményeknek nemcsak bitófára juttatott vagy golyó által kivégzett, hanem börtönbe zárt, módszeresen üldözött, életlehetőségeitől megfosztott, a gyanú árnyékával megbélyegzett minden résztvevőjét. Ezért van, hogy a forradalmakra emlékezések sohasem fejeződnek, nem fejeződhetnek be a kollektív hősiesség én-központú elbeszélésével – a történelem kényszere folytán át *kell* fordulniuk szenvedéstörténetbe.¹⁹

Éppen ez a szenvedéstörténet az, amelyből a Nyugatra távozottak, vélik legalábbis 56 bebörtönzöttjei és meghurcoltjai, szükségszerűen kimaradtak. A Franciaországban élő Karátson Endre nem is a szenvedés, hanem a *gyász* közös megéléséről beszélt, amikor a 2000-es években megírt, háromrészes memoárja kapcsán a szöveg létrejöttéről kérdezték. A személyes gyász, a feleség elvesztése vezette el 1956-hoz, vagyis ez a háromkötetes emlékezés, amelyet a Karátson-életmű legjobb darabjának tartok, mégiscsak *könnyekből született*:

¹⁸ Lásd, például, itt: <http://kukorelly.irolap.hu/hu/eltekint-nem-lemond> (utolsó megtekintés: 2017. augusztus 30.) Eredeti megjelenés: KUKORELLY Endre, *Eltekint, nem lemond*, Élet és Irodalom, 2004. márc. 26.

¹⁹ SZILÁGYI Miklós, *1848, 1919 és 1956 a veteránok sorsában és emlékezetében = 1956 a néphagyományban*, szerk. BARTHA Elek, KEMÉNYFI Róbert, MARINKA Melinda, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2009 (Studia Folkloristica et Ethnographica, 53), 167.

Próbáltam valahogy a gyászból kievickélni, és nemigen kínálkozott más, mint az önéletírás, és ahogyan az első fejezetet megírtam – az ő halálát és temetését – utána arra gondoltam, hogy rengeteg gyász volt már az életemben, főként magángyászok, de volt közösségi gyász is. Ötvenhat leverését közösségi gyászoként fogtam fel, nemcsak én, hanem az országnak mondjuk kétharmad része legalább. Elkezdtem hát felsorolni mindezeket a gyászokat, amiket az életem során átéltem, meditáltam a síráson, a gyász különféle érzéssíkjain, ezek gyógykezelésén és a társadalmi vonatkozásain. Kialakult egy háromkötetes terv. Az elsőben egy gyászsort és egy érzelmvilágot akartam kibontakoztatni. Voltak az emigrációban olyan intellektuális csoportok, amelyekbe eljártam, ahol voltak barátaim, és közülük is meghaltak már egypáran, tehát sajnós volt anyagom a személyes gyász közösségi kitágítására.²⁰

Karátson, aki ezt a memoárt megelőzően francia nyelvű irodalomtörténeti munkák és Borges-re, Nabokovra emlékeztető novellák szerzőjeként volt ismert, csak igen sokára és személyes trauma hatására talált rá a látszólag legkönnyebben adódó műfajra, a memoárra. De azt is kiemelte egy helyütt, miként próbálta távol tartani magát az emlékezés sémáitól: „A város háborgása halmozta az eseményeket. Később nem olvastam el egyetlen krónikát, emlékezést, történeti feldolgozást a forradalomról, nem akartam, hogy mások szempontjai, látásmódja, nézetei módosítsák az én benyomásaimat. Amit láttam, azt valahogy titkos, belső látomásnak is érzékeltem, félúton a mozi- és az álomkép között.”²¹

Ferdinandy György 1975-ben, Münchenben megjelent, *Valenciánál a tenger* című kötetében van egy rövid prózaszöveg, a *Troll*, középpontjában egy magányos autózással. A címmé emelt szó a Ferdinandy ebben a korszakában született írások egy részének címéhez hasonlóan a szövegben töltődik fel jelentéssel: a *troll* (a szó a hetvenes években még, amikor sem a neten kommentelők egy típusára, sem a Harry Potter szereplőire nem használtuk, sokkal kevésbé lehetett ismert, mint ma) az autó belsejének tárgyi eleme: „Tenyeres-talpas báb, anyaszült meztelen, vörös kóchaja láng. Kerek, párnás hasa hívogató, alacsony homlokát aggódó ráncba szedi. Piszé kutya-kepe komoly, nagy, sárga szemei a vezetőn. Konok, kifejezéstelen, akár a vadállat. Két, tömzsi karja kitarva.”²²

A leírás egyes szavai a szövegben két jelentését aktivizáló *kormány* szónak köszönhetően szimbolikus értelmet is kapnak. A *kormány* ugyanis egyszerre jelenti a szövegbeli tárgyi világ egy kitüntetett elemét: „Kormány. Nem mozdul: a pálya nyílegyenes. Kilométeróra, sebességmutató”, és az 1956-os forradalom idején fennálló magyar kormányt. Ez utóbbi jelentés az 1956-os Nagy Imre-beszéd szállóigévé vált, a *Trollban* kissé átalakított formában szereplő mondatainak köszönhetően válik elevenné: „– Mit keresel? / – A kormány a helyén van. / – A sírban. / – Ezt közlöm az ország népével és a világgal.”

²⁰ KARÁTSON Endre, SZILÁGYI Zsófia, *Menettértilt beszélgetés: Szolláth Dávid interjúja*, Jelenkor, 56(2013), 3. sz., 222–223.

²¹ KARÁTSON Endre, *Otthonok*, Pécs, Jelenkor, 2008, II, 59.

²² FERDINANDY György, *Valenciánál a tenger*, München, Aurora, 1975 (Aurora Könyvek), 58–59.

Bár a *Troll* egyértelműen megidéri az 1956-os forradalmat, nem arra szólítja fel az olvasóját, hogy a „sorok között” keresse a jelentést. 1956 azért is jelenhet meg ebben a műben az általános értelemben vett tragédia, halál szövegbeli szinonimájaként, mert egy nyugati magyar szerző esetében nincs szükség a „rejtvényfejtő”, beavatott olvasásra. A pusztulást jelzi többek között a szövegben ismétlődő *hamu* szó is, amely első előfordulásakor még az autóban lévő hamutartóhoz kapcsolódik: „Bádog hamutartó, enyhén remegő. Pereg, kavargó a hamu.” A szöveg végén megismétlődik a „Pereg, kavargó a hamu.” mondat, ekkor azonban már a következő mondatok után zár le egy bekezdést: „Szomorú erdei manó. Szerencsét, nyugodalmat. Pajtásod, társad, szeretőd. Sajnál? Sír? Vigyorog?” A *hamu* tehát második előfordulásakor már a szomorúsághoz, sőt a *halálhoz és pusztuláshoz* kötődik szorosan.

Attól tartok nehezen lehetne meggyőzni az ötvenhatos ünnepekre idézete-
ket keresgélő pedagógusokat arról, hogy a *Troll* című novellából olvastassanak fel a gyerekekkel – de mi a helyzet Papp Tibor könyvével, az olyannyira várt ötvenhatos nagyregénnyel? A regény szerkezeti elgondolását, vagyis hogy az első részben az 1952–1953-ban játszódó eseményeket követhetjük, középpontban a (már kis nyomozással is erősen önéletrajzinak minősíthető) hőssel, Olivérrel, a második rész pedig az 1957 elején lezajló menekülése, izgalmasnak gondolom.²³ Hiszen a forradalom maga így csak emlékként jelenik meg a regényben, például akkor, amikor a Kelet-Magyarországról Ausztria felé tartó főhős átutazik a szétlőtt városon. Ahogy termékeny írói ötlet a térkép motívumának végigvezetése is a regényen: már a borítóra egy térkép került, a főhős a regény első részében is térképeket rajzolgat, képzeletben és papíron, szerelmének apját térképrajzoláért viszi el az ÁVH, majd a menekülésnél úgy tud átjutni, vezető nélkül, csak egy előzetes magyarázatra hagyatkozva, a zöld határon, hogy képes memorizálni az útvonalat és fejben térképet rajzolni. És az olvasót elgondolkodtató megoldás az is, hogy a regényben van valamiféle happy end, hiszen a főhős, sok akadályt leküzdve átjut Ausztriába, az osztrák határőr megpillantása zárja a regényt. Vissza lehet itt gondolni arra, amiről Gyáni Gábort felidézve beszéltem: vajon az országot elhagyókat hiteles megszólalónak tekintjük-e 56 kapcsán? Ezt továbbfűzve: lehetne-e 1956 magyar irodalmi hőse egy disszidens? Hiszen az ő történetüknek, akárhogy is nézzük, része lehet valamiféle happy end, miközben egy Magyarországon maradó 56-os hős vagy belehal a forradalomba, de legalábbis meghurcolják, vagy szükségszerűen valamiféle megalkuvásra kényszerül. (A „menekültek könyvét” egyébként megírta Ferdinandy György is, ez volt a *Pourtales-kastély lakói* 2006-ból, amely azonban nem az elmenekülést tekintette központi történetnek, inkább az újrakezdést Franciaországban.) Jó lett volna vitát kezdeni erről az *Innen el* kapcsán – hogy ez mégsem történt meg,

²³ Szöcs Géza egyébként a nagyregény és a dráma mellett éppen az emlékezetes *hősöket* hiányolta 56 irodalmi megvalósulásai kapcsán: megjegyzem, gondolatmenetét végigolvasva arra jutottam, hogy amit ő szeretne, az mostanra már sokkal inkább a hollywoodi dramaturgia alapján építkező filmekben fedezhető fel. Nagy történet, sodrás, emlékezetes hősök, láttató erő: ez, tetszik-e nekünk vagy sem, mind ott van, például, a 2006-os, Goda Krisztina által rendezett *Szabadság, szerelem* című filmben.

annak azonban nem pusztán a kritikusok figyelmetlensége az oka. Nyelvileg ugyanis Papp Tibor regénye többnyire a döbbenetes és az olvashatatlan között csúszkál, hogy most az ötvenesek évekről olvasva nehezen hihető felszabadult szexualitást vagy a főhős nőkre gyakorolt, komikusan ellenállhatatlan vonzerejét ne is emlegetsem.²⁴ Kár, hogy a regény erényei nem tudták maguk alá gyűrni a hibáit, így hiába szeretném azt mondani, Papp Tibor végre megírta a „nyugatiak” 56-os nagyregényét, ez a mű nem lett több ígéretes kísérletnél és nagyszabású kudarcnál: szemben azzal a néhány Ferdinandy-kisprózával, András Sándor-verssel, Karátson Endre-memoárral, amelyek viszont sokkal kevesebbet emlegetünk, mint azt megérdemelnék. Ugyanahhoz a tanulsághoz jutottam el tehát, amely az első világháború irodalmi megformálásait körüljáró konferenciákat végighallgatva fogalmazódott meg bennem: beszélhetünk arról hosszasan, ami *nem* született meg a magyar irodalomban; talán érdekesebb e helyett azt vizsgálni, ami viszont létrejött.

²⁴ Bár nem gondolom, hogy egy-két idézet elégséges annak igazolására, hogy miért kelt – a szerzői szándék ellenére – helyenként komikus hatást a regény, mégis mutatnék belőle egy-két részletet: „A homályból előlépegető Loncira a világosság épített testet. Szemeit a világosság mélyítette tengerszemmé, fenyőerdők zöldjét visszaverő tükörré. Úgy jött Olivér felé, mint ahogy a szellemek szoktak közlekedni, szinte úszva, de ő nem volt szellem. Neki, miközben jobbra-balra csúszkáló nyelvével nedvesítette ajkait, a hónaljából nagyon reális sötét pamacs integetett a sezlón felé.” – „Később (valójában attól kezdve hogy Lonci melléfeküdt, az idő múlását nem érzékelte), amikor a mámortól már teljesen eltelve Lonci szivacspuha testéről lefordult a sezlónra, örömtől jóllakott izmaiban lassan-lassan elült a feszültség, Olivérben araszolva rendeződött a világ” PAPP Tibor, *Innen el*, Bp., Nap, 2012, 167–168, illetve 169.